

प्रकरण पाचवे
उपसंहार

प्रकरण पाचवे

उपसंहार

वसंत नरहर फेणे यांच्या “ ज्याचा त्याचा क्रूस” आणि “पाणसावल्यांची वसाहत” या दोन कथासंग्रहाच्या आधारे त्यांच्या कथालेखनाचा विचार या लघुप्रबंधात केला आहे.

सन १९६० नंतरची नवकथा आणि त्यांच्यानंतरच्या कथेने जे नवे रूप धारण केले आहे. त्या जडणघडणीतील वसंत फेणे यांची कथा महत्वाची आहे. त्यांच्या कथा मुळातच मराठी कथा परंपरेला छेद देणाऱ्या आहेत. ते कथा लेखन करताना आपल्या कथेची एक नवी धाटणी निर्माण करतात ते आपल्या कथांमधून महानगरीय जीवन, मानवी व्यथा वेदना, राजकीय ताणतणाव, जगण्यातले एकाकीपण, वृद्धांच्या व्यथा, समस्या यांची मांडणी करतात. पात्रांची व्यक्त केंद्रितता आणि त्यातून निर्माण झालेले वैफल्य यांचे वस्तुनिष्ठ चित्रण त्यांच्या कथेत येते. त्याचबरोबर त्यांच्या कथांतून मध्यमवर्गीय जीवनाचे दर्शन घडते.

प्रस्तूत प्रकरणामध्ये “ज्याचा त्याचा क्रूस” आणि “पाणसावल्यांची वसाहत” या कथासंग्रहातील कथाविशेषांचा अभ्यास केला आहे.

वसंत फेणे यांच्या कथेची वैशिष्ट्ये आणि वेगळेपण शोधण्यासाठी पहिल्या प्रकरणात मराठी कथेची वाटचाल पाहणे गरजेचे असल्यामुळे मराठी कथेची कालखंडानुसार सुरुवात ते वसंत फेणे यांची कथा वैशिष्ट्ये यांचा अभ्यास पहिल्या प्रकरणात केला आहे. त्यामध्ये पहिल्यांदा कथेच्या व्याख्या स्पष्ट करून त्यात अव्वल इंग्रजी कालखंडापासून ते सन १९६० नंतरची कथा इथपर्यंतच्या कथाकारांचा अभ्यास केला आहे. खऱ्या अर्थाने हरीभाऊ पासून सुरु झालेली मराठी कथा १५० वर्षात कशाप्रकारे वाटचाल करत राहिली यांचा थोडक्यात आढावा घेतला आहे. वास्तववादाकडे झुकणारी हरिभाऊपासूनची कथा पुढे पुढे बाह्यकर्षणाच्या रचनेत गुंतत गेली. आणि समाजाभिमुख वास्तव चित्रणापेक्षा ती कलात्मक आणि तांत्रिक बनत गेली. ना. सी. फडके व वि. स. खांडेकर यांनी कलात्मक व तंत्रात्मक लेखन केलेले दिसते. सन १९४५ पर्यंत हरिभाऊ, वि. सी. गुर्जर, दिवाकर कृष्ण, ना. सी.

फडके, वि. स. खांडेकर, य. गो. जोशी, विभावरी शिरूरकर इत्यादी महत्वाच्या कथाकारांनी लक्षात येण्याजोगे कथालेखन केले आहे.

सन १९४५ नंतर मराठी कथेने वेगळे वळण घेतले. मराठी कथेत नवकथा, ग्रामीण कथा, दलित कथा हे तीन प्रमुख प्रवाह आलेले दिसून येतात. गाडगीळांच्या कथेने मराठी कथेतील साचलेपण घालवले आणि मराठी कथा मानवी मनाचे तळ शोधू लागली. गाडगीळांच्याबरोबर भावे, गोखले, माडगूळकर, अण्णाभाऊ साठे अशा काही मातब्बर कथाकारांनी कथालेखन समृद्ध केले.

सन १९६० नंतरच्या कालखंडातील कथाकारांनी आपले उत्कृष्ट असे कथालेखन केलेले दिसून येते. या कालखंडात ग्रामीण व दलित असे दोन ताकतीचे प्रवाह मराठी कथेत आले, त्यांनी आपल्या जीवन अनुभवावसह तत्कालीन भावविश्व चित्रित केले. त्यामुळे साहित्याच्या कथा रुंदावल्या. याच कालखंडात जी. ए. कुलकर्णी, कमल देसाई, बाबूराव बागूल, जयवंत दळवी, चंद्रकुमार नलगे आणि वसंत फेणे यांनी मराठी कथेच्या प्रवाहाला व्यापक व समृद्ध बनविले. पुढे सन १९८० नंतरच्या कालखंडात भास्कर चंदनशिव, वामन होवाळ, उत्तम बंडू तुपे, योगीराज वाघमारे इत्यादी कथाकारांनी आपली कथा समृद्ध केली.

यामध्ये सन १९७० च्या काळातील एक महानगरीय संवेदना जोपासणारा कथाकार वसंत नरहर फेणे यांच्या कथांचा विचार या प्रकरणात केला आहे.

दुसऱ्या प्रकरणात वसंत फेणे यांचा व्यक्ती व साहित्य परिचय यांचा थोडक्यात आढावा घेतला आहे. त्यामध्ये व्यक्ती परिचय, व्यक्तीमत्व, लेखन प्रेरणा आणि साहित्य परिचय यांचा विचार केला आहे. व्यक्ती परिचयामध्ये फेणे यांच्या जन्मापासून ते त्यांच्या घरची परिस्थिती त्याचे शिक्षण आणि पोटासाठी कराव्या लागलेल्या नोकऱ्या इथपर्यंतचा थोडक्यात आढावा घेतला आहे. त्याचबरोबर त्यांचा कथा कांदबरी नाटक यामध्ये कसा ठसा उमटला आहे. त्यातून त्यांचे एकूणच व्यक्तीमत्व कसे घडले यावर प्रकाश टाकला आहे. तसेच त्यांना कथालेखनासाठी प्रेरणा कोणाकडून व कशी मिळाली हे नमूद केले आहे. त्यांना प्र. के. अत्रे, माधवराव बागल, ना. ग. गोरे, विभावरी शिरूरकर ह्या लेखकांची पुस्तके वाचून प्रेरणा

मिळाल्याचे दिसून येते. त्याचबरोबर साहित्य परिचयामध्ये त्यांनी कथा कादंबरी नाटक, शब्दचित्रे असे विविध साहित्य प्रकार हातळल्याचे दिसून येते.

याचप्रकरणात वसंत फेणे यांच्या समकालीन कथाकार आणि फेणे यांच्या कथांचे वेगळेपण आणि साम्यभेद यांचा आढावा घेतला आहे. त्यांच्या समकालीन कथाकारांपैकी आनंद जातेगावकर, विलास सारंग, आनिल डांगे इत्यादी कथाकारांचे कथालेखन महत्त्वाचे आहे. फेणे दलित ग्रामीण, स्त्रीवादी अशा कोणत्याही साच्यातून लेखन करत नाहीत हे त्यांच्या कथेचे वेगळेपण जाणवते तर त्यांच्या समकालीन कथाकार व फेणे यांच्यातील महत्त्वाचा साम्यभेद म्हणजे त्या सर्वांनीच नागर जीवनाचे लेखन केलेले दिसून येते.

लघुप्रबंधाच्या तिसऱ्या प्रकरणात वसंत फेणे यांच्या कथांच्या आशय, विषयाच्या अंगाने अभ्यास केला आहे. त्यामध्ये त्यांच्या कथांच्या आशयसुत्राचा विचार केला आहे. त्याचबरोबर फेणे यांच्या कथांचे सूत्र, त्यांच्या कथेचे आशयविश्व आणि त्यांच्या आशय, विषयाचा वाचकावर होणारा परिणाम यांची चर्चा केली आहे. त्यांच्या कथेवरील पाश्चात्य विचारसरणीचा परिणाम आणि त्या अनुषंगाने रुढ मराठी कथा परंपरेपेक्षा त्यांच्या कथेत येणारा वेगळा आशय यांचा विचार या प्रकरणात केला आहे. कथा क्षेत्रातील फेणे यांची वैशिष्ट्यपूर्णता आणि आशयविषया बाबतचे नवेपण यात शोधले आहे.

फेणे यांच्या “ज्याचा त्याचा क्रूस” या कथासंग्रहातील कथा मध्यमवर्गीय माणसाच्या जीवनातील ताण-तणावाचे चित्रण करणाऱ्या आहेत तर “पाण सावल्यांची वसाहत” या कथा संग्रहातील कथा बदलत्या जीवनातील कोसळणाऱ्या सनातन मुल्यांचा वेध घेणाऱ्या आहेत. या दोन्ही कथासंग्रहात प्रत्येकी सात सात कथा समाविष्ट केल्या असून, त्या सर्व कथा ‘दिवाळी’ अंकातून प्रसिद्ध झालेल्या आहेत हे दिसून येते.

सुरुवातीला फेणे यांच्या “ज्याचा त्याचा क्रूस” मधील ‘करविता धनी’, “प्रश्न चिमूटभरच”, ‘नर नारायण’, आकाशपुष्प, धर्मसंकट, “ज्याचा त्याचा क्रूस” आणि ‘अनाकलनीय’, या कथांचा आढावा घेतला आहे. या कथांमधून दारिद्र्य, वैफल्य, वास्तव जीवन, मानवी मनाची त्रिशूंक अवस्था, वृद्धांच्या व्यथा-यातना व समस्या, मुस्लिम जीवनाचे

चित्रण, परदेशातील वातावरण, राजकीय ताणतणाव या पार्श्वभूमीवर त्यांनी कथांचे आशय उलगडले असल्याचे दिसून येते.

त्यानंतर फेणे यांच्या “पाणसावल्यांची वसाहत” मधील ‘नवी सद्दी येता येता’, ‘मागे परतोनी पाहे’ “अल्याड-पल्याड”, कल्पांतकालीन काही क्षण, “पैसाची पोकळी”, “शोध आणि बोध” आणि “बरं का मुलांना” या कथांचा आढावा घेतला आहे. या कथांमधून महानगरीय जीवन, गुन्हेगारी प्रवृत्ती, मानवी व्यथा वेदना, मानवी बदलते जीवन, देशातील व परदेशातील राजकीय वातावरण, ताणतणाव, वृद्धांचे एकटेपण, मानवाची लैंगिक वृत्ती यांचे प्रत्ययकारी चित्रण केले आहे.

एकंदरीत या दोन्ही कथासंग्रहातील कथांमधून मध्यमवर्गीय माणसाच्या जीवनातील ताणतणाव आणि माणसाच्या बदलत्या जीवनातील कोसळणाऱ्या सनातन मुल्यांचा वेध घेतला असल्याचे दिसून येते.

चौथ्या प्रकरणात वसंत फेणे यांच्या कथालेखनाच्या वाङ्मयीन अभिव्यक्तीचा आढावा घेतला आहे. त्यामध्ये व्यक्तिचित्रणे, प्रसंगनिर्मिती, वातावरण निर्मिती आशय जाणीवा यांचा विचार केला आहे.

फेणे यांच्या कथेत व्यक्तिचित्रण हा कथेच्या घटकामध्ये एक मुख्य आणि अपरिहार्य घटक आहे. फेणे यांनी आपल्या “ज्याचा त्याचा कूस” आणि “पाणसावल्यांची वसाहत” या कथासंग्रहातून व्यक्तिरेखांच्या अंतर्मनाचा वेध घेतला असल्यामुळे त्यांची कथा आशय व अविष्कार आणि आकृती-बंधाच्या दृष्टीने पारंपारिक रुढ मराठी कथेपेक्षा वेगळी ठरते. त्यांनी व्यक्तिचित्रणातून व्यक्तिमनाच्या स्वभावाचे, भावभावनांचे व त्याचबरोबर त्यांनी देशातील, परदेशातील व्यक्तिरेखांच्या व्यथा वेदनांचे चित्रण केले आहे.

पात्र-प्रसंगाचे अतिशय प्रत्ययकारी चित्रण करणारी वर्णनशैली ही फेणे यांच्या कथांचा एक महत्त्वाचा विशेष आहे. फेणे यांनी प्रसंगनिर्मितीतून देशा-परदेशातील मानवी जीवनातील सुख-दुःख, व्यथा-वेदना यांचे अगदी वास्तव स्वरूपातील प्रसंग चित्रण आपल्या कथांतून केले असल्याचे वाचकांच्या निदर्शनास येते.

फेणे यांनी आपल्या कथांमधून प्रसंगनिर्मिती करत असताना उत्कृष्टप्रकारे वातावरण निर्मिती केलेली आहे. त्यामुळे त्यांच्या कथांना सौंदर्य प्राप्त झालेले दिसते. त्यांच्या बहुतांशी कथेची सुरुवात वातावरणनिर्मितीने होते. त्याचबरोबर ते घटनाप्रसंग चित्रित करत असताना उत्कृष्टप्रकारे वातावरणनिर्मिती साधतात. त्यामुळे पुढे काय घडणार आहे? याचा वाचकांना सुगावा लागतो. एकंदरीत त्यांनी चांगल्याप्रकारे प्रसंगनिर्मिती व वातावरणनिर्मिती आपल्या कथांतून साधलेली दिसते.

प्रसंग, वातावरणनिर्मितीबरोबर फेणे यांनी आपल्या कथेत आशय जाणिवेला अधिक महत्त्व दिल्याचे दिसून येते. त्यांनी आपल्या कथांतून वेगवेगळ्या स्वरूपाचे आशय घेतले असून ते त्यांनी शहरी व परदेशी वातावरणातून घेतले असल्याचे दिसून येते. त्याचबरोबर त्या आशयामध्ये स्वातंत्र्यविषयक, आरोग्यविषयक, समाजविषयक, धर्मविषयक, वृद्धत्वविषयक अशा अनेक जाणिवेला त्यांनी मांडल्या असल्याचे दिसून येते.

या प्रकरणात त्यांच्या कथेच्या भाषिक वैशिष्ट्यांचाही आढावा घेतला आहे. त्यामध्ये भाषाशैली, निवेदनपद्धती, संवादलेखन आणि पत्रात्मक, मुलाखत, दूरध्वनी इ. तंत्रलेखनाचा विचार केला आहे.

कथेच्या इतर घटकाप्रमाणेच त्यांच्या कथेतील भाषिक घटकही मराठी कथेच्या भाषेपेक्षा वेगळे आहेत. कथेच्या भाषाशैलीमध्ये महानगरीय भाषा, इंग्रजी, हिंदी शब्दांचा वा वाक्यांचा पुरेपूर वापर कथेत केल्याचे दिसून येते. तसेच त्यांच्या कथानिवेदनाची भाषा प्रथमपुरुषी आणि तृतीयपुरुषी निवेदनातून येते. या निवेदनपद्धतीमध्ये महानगरीय भाषा वापरून वेगवेगळे प्रयोग केले असल्याचे त्यांच्या कथांतून दिसून येते. तसेच कथांतील संवादामध्ये पात्रानुरूप भाषेचा वापर करून पात्रांचे स्वभाव मनातील भावना, विविध लकबी यांचे चित्रण जागोजागी केलेले आहे. त्याचबरोबर त्यांनी भाषिक रचनेत पत्रात्मक, मुलाखत, दूरध्वनी इत्यादी वेगवेगळी तंत्रे वापरून भाषेचे प्रयोग केल्याने त्यांच्या कथेची एक वेगळी भाषाशैली नजरेत येते.

त्यांच्या भाषिक वैशिष्ट्यांबरोबर त्यांच्या कथेची अन्य काही विशेष आहेत. त्यांचाही आढावा या प्रकरणात घेतला आहे. त्यामध्ये महानगरीय जीवनाचे चित्रण, परदेशी जीवनाचे चित्रण, वृद्धांच्या व्यथा वेदना व समस्यांचे चित्रण, राजकीय ताणतणावांचे चित्रण आणि मुस्लिम जीवनाचे चित्रण यांचा विचार प्रस्तूत प्रकरणात केला आहे.

अशा अनेक वैशिष्ट्यातून फेणे यांची कथा रुढ मराठी कथेला छेद देताना दिसते. आपल्या वेगळ्या वैशिष्ट्यासह ती वाचकांच्या मनात स्वतःचे असे एक वेगळे स्थान निर्माण करते. त्यांनी देशातील-परदेशातील जनजीवनाचे, मध्यमवर्गीय ताणतणावांचे चित्रण केल्यामुळे त्यांची कथा मराठीपणाची प्रादेशिक कक्षा ओलांडताना दिसते. कालखंडानुसार बदलणारी मराठी कथा आणि या बदलाच्या पार्श्वभूमीवर मराठी कथेत त्यांनी केलेले वेगवेगळे प्रयोग यामुळे त्यांची कथा मराठी कथा परंपरेहून वेगळी असल्याचे दिसून येते.

(1)